

FORUM

EMLÉKEZÉS PÁNDI PÁLRA

Még egy éve sincs, hogy eltávozott körünkől. Szomorú kötelességem volt több ízben is szólni, írni személyéről, pályájáról, szűkebb és szélesebb szakmánkban vállalt szerepéről, tevékenységének summáját mérlegelve. Bizonyos, hogy mint akkor, most is hiányzik még a távlat, a mérleg készítésének még nem jött el az ideje. Dinamikus egyénisége s a szüntelenül változó kor, amelyben élt, a viták, melyeknek szereplője volt, a tőle képviselt nézetek, az azokhoz való eltérő viszony: megannyi olyan tényező, melyeknek utóhatása ma is eleven erővel érvényesül, szélesebb körű, egymásnak feszülő mozgások közepette. De talán éppen ez a körülmény teheti szükségessé, hogy egy pályakép vázlatának néhány elemét ez alkalomból rögzíteni megkíséreljük.

Társaságunk mostani ünnepi ülése indokolhatja, hogy Pándi Pál sokirányú tevékenységéből irodalomtörténeti munkásságát helyezük előtérbe. E szándéknak csak formális oka, hogy Pándi Pál induló fiatal szakemberként egy ideig a Társaság agilis titkára volt, majd néhány évvel később néhány esztendőn át a főtitkári tisztséget is betöltötte. Az igazi ok, amely miatt az irodalomtörténészre irányítanám a figyelmet, az a meggyőződés, miszerint Pándi Pál tevékenységének alapja a tudományos munkásság volt, amely az igen hatásos egyetemi oktatói munkával kiegészülve gondolkodásának, nézeteinek meghatározó rétegét alakította ki. Ezek sorában is első a történetiség elve, ha úgy tetszik normája, az a követelmény, hogy a művészet, a kultúra, az ideológia minden kérdését, jelenségét, produktumát a történeti fejlődés összefüggésrendszerében vizsgálja és

ítélje meg. Ehhez az elvhez mindvégig ragaszkodott, eleinte széles körű egyetértésre támaszkodva, utóbb mind keményebb s még később mind kevesebb sikert ígérő harcot folytatva megkérdőjelezése ellen.

Külön kellene említenünk a realizmus ma már némileg összebonyolódott problematikáját, melynek egyfajta értelmezéséhez Pándi Pál, csakúgy mint a történeti szemlélethez, élete végéig ragaszkodott. Kedvetlenül olvasom azokat a mindinkább szaporodó véleményeket, melyek mindenfajta realizmust, mint a normatív szemlélet meghaladott produktumát a múlt emlékei közé sorolják. Az a tétel is szinte evidenciaként bukkan fel, miszerint a lineáris idő és a kauzalitás fogalmainak sincs helye az emelkedettebb tudományban, noha ezek életünk kiiktathatatlan keretét alkotják, s megszűnnénk gondolkodni nélkülük. Úgy tetszik, hogy téreinken, Kelet-Európában időnként egy sajátos ingamozgásnak lehetünk tanúi a szellemi értékek világában, a tegnap uralkodó állítása a ma tagadását készíti elő, sőt kényszeríti ki, az integratív, összefoglaló gondolkodásnak pedig alig vannak esélyei.

Úgy vélem, hogy efféle teoretikus töprengés helyett célszerűbb egy ilyen fontos alkotói pálya esetében, mint Pándi Pálé, azt a logikát keresni, melynek vonalán munkássága haladt és fejlődött, teljesedett. Irodalomszemlélete tengegyében már a kezdeti szakaszban a korreláció állt, az tudniillik, hogy az irodalom végső fokon az irodalmon kívülinek, a történelemben és az általános, a társadalomban realizálódó emberi cselekvésnek koncentrált reflexiója, aktív és passzív értelemben egyaránt. Természetesnek vehető, hogy mindez meghatározott történelmi feltételek között kristályosodott ki, olyan társadalmi és eszmei mozgások közepette, melyek erőterében maga is élt, vitázott, dolgozott. A negyvenes évek végének és az ötvenes évek első felének persze megvan a maga intenzív befolyásoló, részben eltérítő hatása. Ezek nyomai, mint annyi másén, Pándi munkáin is észlelhetők.

Az ilyen hatások konstatálása és kiszűrése magától érte-

tődő előfeltétel. Ezt elvégezve meglehetősen közömbösnek tarthatjuk azt a körülményt, hogy az ötvenes éveknek Petőfi volt a költői példaképe, s ebben a költészetben látta a kultúrpolitika összpontosulni azt a népszemléletet s költői magatartást, amelyben a maga politikai jelenét és jövőjét is stilizált formában megtestesülni látta, illetőleg látni akarta. Nem kétséges, hogy az úgynevezett fényes szelek nemzedéke követte ezt a példát, s a maga szellemi hazáját éppen a reformkorban megtaláló fiatal Pándi oly sokakkal egyező hitével a kijelölt példában feladatot is tételezett, egy nagy-szabású munka elvégzésének kötelességét. Ám semmiképpen sem igazolni akarta a példát csupán: széles körű kutatásai, saját módszertanának kialakítása során olyan eredményekhez jutott el, melyek szemszögéből másodlagos a motiváció szerepe, s a tőle rajzolt Petőfi-kép a keletkezés szűkebb időszakán és eszmei környezetén túl is érvényes tudományos teljesítmény.

A Petőfit tárgyaló monográfia, helyesebben annak első fele lényegében az ötvenes évek végére készült el. Filológiai apparátusa, a számtalan új megfigyelés és adat, körültekintő érvelése egyként arra vallanak, hogy Pándi célja nem az volt elsősorban, hogy az elődöket korrigálva, velük (így Horváth Jánossal) higgadtan és tiszteletteljesen vitázva megírja a soron lévő marxista „értékelést”, ahogy a szakmai zsargon akkoriban e tevékenységet jellemezte, hanem megfogalmazza, s korántsem mellékes célként a progresszív költészet feladatait, történelmi lehetőségeit, küldetésének etikai jellemzőit, viszonyát a társadalomhoz és politikai cselekvéshez. Ebben egy markáns, s éppen a reformkorban megfogalmazódó, s Kelet-Európában időnként újra fogalmazódó tradíciót követett, melyet egyébként a maga idejére vonatkozóan is lényegi változtatás nélkül érvényesnek tartott.

Petőfi költészete — Pándi Pál értelmezése szerint — egy hosszabb folyamat betetőzése, amelyben a korabeli progresszió csakúgy, mint egy érlelődő törekvés, a népiesség, mely benne egy plebejus tartásban nyilvánul meg, az európai

eszmékkel egyidejűleg a romantikán át egyfajta lírai realizmusig sajátlagosan helyi-nemzeti, de egyúttal internacionális érvényességű tartalmakat fogalmaz meg, összegezve és megújítva a költészet eszközeit. Költői forradalmat visz végbe egy készülődő társadalmi forradalom atmoszférájában. Pándi e jelenségeket nem pusztán az ideologikumban ragadja meg, az első pályaszakasz rajza erre egyébként is kevésbé lenne alkalmas, hanem a költői tehetség, a magatartás, a személyiség magvában rejlő és kibontakozó etika mozdulatait figyeli, s a költői stílus tartományát is ezekkel a személyiségjegyekkel hozza kapcsolatba. Nem hallgatja el a kétségeket, a költőben feszülő ellentmondásokat sem, nem előregondolt téziseket akar igazolni, a precíz elemzéseken keresztül keresi igazságait.

Alap gondolatai közé sorolható a progresszió, a baloldali eszmék történelmi folyamatosságának feltételezése. Itt, a Petőfi-monográfiában e körülmény még erőteljes, noha egyelőre igazolatlan meggyőződés. Mellékesen jegyezzük meg, hogy a plebejus tartás irányában Pándinak voltak illúziói is, ide vonatkozó élményei inkább voltak irodalmiak, mint valóságosak. Ez a tény azonban nem csökkenti azt a mindenképpen lényeges megfigyelést, hogy a szociális szféra iránti felelősségnek, a társadalmi igazságosság iránti érzéknek ténylegesen van történelmi folyamatossága, s éppen a reformkor mutathat fel ebben a vonatkozásban nagyon is meggyőző példákat. Kutatásai e felismerés nyomán ebbe az irányba fordultak, így a Petőfi-monográfia befejezése helyett egy látszólag ettől eltérő téma feldolgozására vállalkozott, amely azonban gondolati lényegét tekintve nagyon is szorosan kapcsolódott Petőfi-kutatásaihoz.

Arról a nagyon is időszerűnek érzett kérdésről van ugyanis szó, hogy a progresszió folyamatossága mennyiben táplálkozik a belső nemzeti-társadalmi fejlődésből, illetőleg milyen mértékben engedelmeskedik külső impulzusoknak? Teljességgel nyilvánvaló, hogy ebben a kérdésfeltevésben benne rejlik a mindenkori magyar glóbusz közegellenállása

a megszokásokat, a tradicionális életformákat, a provinciális valóságot feszegető eszmékkal szemben. Úgy is fogalmazhatnók, hogy Petőfi forradalmi radikalizmusa nem pusztán véletlenszerű, egyetlen (vagy mellette néhány hasonlóan gondolkodó) személy képviselte világlátás eredménye, hanem egy meglehetősen széles, önmagában is tagolható réteg világnézeti-szociális tájékozódásának egyik, noha zseniális megnyilvánulása. Így tehát a *Kísértetjárás Magyarországon* című vaskos eszmetörténeti monográfiát olyan terjedelmes kitérőnek tekinthetjük, amely egyszerre világítja meg Petőfi költői állásfoglalásának eszmei hátterét s a szociális érzékenységnek a magyar szellemi életben tapasztalható mozzanatait, az ezekre vonatkozó dokumentációt. A tárgyalt gazdag és szerteágazó anyag, melynek értelmezését egyébként viták is kísérték annak idején, azt mindenképpen igazolja, hogy a reformkorban a centralistáktól, a liberálisoktól kezdve a radikálisokig, a hasznosságelvű gazdasági tanoktól a szociális utópiáig a progresszív gondolkodás számos árnyalata megjelent hazánkban, s ezek nem csupán az ismerkedést szolgálták, hanem beépültek a különböző reformgondolatok, a forradalmi indulatú társadalomkritika eszmerendszerébe. Tehát tömören: a magyar tudományos gondolkodás, sőt az irodalom e problematikát magáévá tette, s nagyon is komolyan feldolgozta.

Úgy vélem, hogy mint Pándi minden művében, az itt kifejtett gondolatmenet valamiképpen összefüggött annak igazolásával, hogy nemcsak az utópisztikus szocialista eszmék s általában a baloldali, társadalomcentrikus világlátás, hanem a tényleges, az úgynevezett létező szocializmus is szerves, a magyar viszonyokban gyökerező, internacionális meghatározottsággal ugyan rendelkező, de végső fokon belső viszonyainkból kifejlődő organikus társadalmi alakulat. Így tehát a történelmi előzmények nem pusztán valamiféle előképként foghatók fel, melyekre lelkesítő példaként hivatkozni lehet, hanem gondolatilag is érvényes, valóságos, hatékony eszmék, amelyek a magyar fejlődés sajátosságai kö-

vetkeztében nem vagy csak korlátozottan juthattak kifejezésre, igazi megvalósulásuk a jelenkor társadalmában válik lehetségessé. Ebben az értelemben kereste az igazi, a mai, de egyben történelmi küldetésének kereteiben is valószerűen megmutatkozó, igazi Petőfit, s ez a meggyőződés indokolja a korai forradalmiság természetének tőle nyújtott elemzését, történeti folyamatosságának tételezését.

Hogy ez a gondolat milyen mértékben foglalkoztatta, az kivüláglik egy másik kerülből, melyet tisztázása érdekében tett, a tőle „elsüllyedt irodalom” néven emlegetett szocialista költészet, lényegében a két világháború közötti féllegális-illegális szocialista irodalom értékeinek felmutatása érdekében. Ezt afféle hiányzó láncszemnek tekintette, felderítését pedig irodalomszemléletének lekerekítése szempontjából érezhette fontosnak, s voltaképpen így vált teljessé a progresszív irodalom fejlődésének történetileg megalapozott fejlődésmenete, mely számára mindenfajta értékítélet kiindulópontja volt.

Szükségtelen emlékezetünkbe idézni ama négy évtized társadalmi megrázkódtatásait, melyekben sokunknak része volt, s azokat a tanokat, melyek éppenséggel nem voltak zavartalanul összeegyeztethetők koncepciójának egyes lényegi elemeivel. Ám az ő meggyőződése arra a voltaképpen egyszerű formulára vezethető vissza, miszerint a szocializmus lényegi tulajdonságai, történeti küldetésének alapelemei minden vonatkozásban, a társadalmi-politikai és a szellemi szférát egyként beleértve, alkalmasak egy minőségileg magasabb szintű társadalom létrehozására. Maga arra törekedett, hogy a tőle is ismert, megszenvedett konfliktusokon, csalódásokon felülemelkedve tehetségét ennek szolgálatába állítsa. A történelem azonban nemcsak valami nagyívű folyamat, gyakorlati ütközések terepe is, így az a szervező-kulturpolitikai tevékenysége, kritikái, publicisztikai munkássága, mely egyébként tudományos munkásságából táplálkozott és szemléletileg azzal minden lényeges kérdésben összefüggött, elvi és személyi ütközésekbe is torkollott, melyben jól-

lehet sebeket osztott, de utóbb, az idők elnehezültén mindinkább kapott. Személyiségén ez utóbbiak mély nyomokat hagytak.

Pedig az olyannyira szeretett reformkor mint többek, úgy az ő számára is aranykornak tetszett, olyan szellemi és etikai értékek tárának, melyből a jelen és a jövő bőven méríthet. Egyik kedvenc fogalma az emelkedő nemzet képzete volt, az erők, a jogok kibontakozásának, a távlatos, az anyagi és a szellemi gyarapodásra irányuló munka gondolati tartománya. Volt-e ebben a meggyőződésében valami makacs hit, s a valóságos gondokkal, bajokkal, bűnökkel összevetve valamiféle utópia? Bizonytal volt, de csak annyi, amennyit bármely típusú történelmi optimizmus magának igényelhet. Politikai realizmusa győzte meg arról, hogy tengernyi munkára, végtelen türelemre, akarat-koncentrációra van szükség az eszmény valóra váltásához. E meggyőződésnek és tapasztalatnak megfelelően alakította ki a maga axiológiáját, értéknevet, melyet irodalomra vonatkozó nézeteiben is érvényesített. Ennek viszont kétségkívül határozottan megrajzolt körvonalai és határai voltak.

Közösségi értékek köré szerveződtek. Az individualitás, persze a megfelelő művészi áttételen keresztül, mint önmagát társadalmi értelemben megvalósító, igazoló vagy éppen séggel mint ebben a vonatkozásban elbukó lény jelenik meg: teljességgel nyilvánvaló, hogy a megfeleltetéseknek ezzel összhangzó etikai koncepciójával együtt olyasfajta realizmus-felfogásban összegeződött szemlélete, mely Lukács György tanításainak lényegéhez áll a legközelebb. Így nem csodálkozhatunk azon, hogy az olyan típusú megközelítéseket, melyek ettől radikálisan eltértek, idegenkedve fogadta. A strukturalizmusban, szemiotikában s egyéb elemző módszerekben inkább eltérítő elméleteket látott, s annak fenntartásából kiindulva, miszerint ezek elvben integrálhatók egy történeti látásmódban, veszélyeiket érezte át inkább, hazai, hullámokban történő jelentkezésük aggasztotta. Ugyanígy, noha elfogadta létjogosultságukat, perifériális jelentőségűnek tar-

totta az örök emberi kategóriájába foglalható, de lényegében a szubjektív szférához sorolt léthelyzeteket, az ezt megjelenítő művészetet nem tartotta meghatározó jelentőségűnek.

Az itt jelzett kérdések, eltérő hangsúlyokkal, örök, s valószínűleg eldönthetetlen vita tárgyai. Az viszont bizonyos, hogy Pándi Pál irodalomfelfogása logikus, jellegzetes egészet alkotott, mely lényegében két nagy pályaszakaszban alakult ki. Az ötvenes években a Petőfi-monográfia munkálatai kapcsán, a hatvanas években pedig, amely kiváltképpen termékeny pályaszakasznak minősíthető, kiérlelt, bizonyítékokkal alátámasztott munkásság princípiumainak összefüggő rendszerévé kristályosodott. S noha ritkán, s akkor is közírói formákban foglalkozott kifejezetten elméleti kérdésekkel, minden írásából és megnyilatkozásából határozott, gondosan lekerekített állásfoglalás világott ki. Ezekben az elvi igényesség éppúgy jelen volt, mint a szélsőséges kijelentésektől való mindenkori idegenkedés.

Irodalmon kívüli tényezők következtében is, a nézetek és vélemények fokozódó pluralizálódása idején a kultúr- és a tudománypolitika centralizált pozícióinak változása időszakában Pándi Pál tevékenységi köre némiképp leszűkült, helyzete, következetes magatartásának következményeképpen megnehezült. Elképzelései helyességének több oldalról, noha inkább csak rejtetten bekövetkező kétségbe vonása, s a mindezekhez társuló szubjektivitás, indulat fájdalommal és nehezen leplezhető csalódással töltötte el. Reformkori eszményei is segítették abban, hogy céljait ne adja fel, számára a politikai, a kulturális közélet, a modern irodalommal való kapcsolat továbbra is parancsoló szükségesség maradt, e területen mindvégig továbbra is dolgozott.

Irodalomtörténészként, ebben a minőségében, pályakezdése óta a határozott vonalvezetés, szilárd értéktudat jellemezte, ami a kutatás, a filológiai aprómunka iránti vonzalmával társult. Itt aztán sohasem engedte át magát úgynevezett kedvenc gondolatoknak, minden tényezőt sokszorosan mérlegelt. A távlat és a részletek gondos, lehetőleg hiányta-

lan összevetésére vállalkozott. A hetvenes és a nyolcvanas évek fordulója táján fordult Katona József, szorosabban a Bánk bán körüli kérdések felderítése felé. Eleinte nem is volt teljesen világos a szándéka, többen úgy véltük, hogy ebben ama „klasszikus” témára lelt, amely tradicionálisan vonzotta a neves irodalomtörténészeket, s kimondatlanul is a Bánk bán valamilyen másfajta megközelítése a jelesebbek szakmai tisztelgésének gesztusa volt. Ama vitatott ötödik felvonás becsületének helyreállítása, melynek tartama alatt, úgyszintén klasszikus megfogalmazás szerint, a publikum egy része felöltőjéért és kalapjáért a ruhatárba siet, mindenképpen mélyenszántó és bravúros elemzés révén sikerült Pándi Pálnak. Minden kétséget persze aligha oszlatott el, de ilyesmi vitakérdés esetén a mi szakmánkban még senkinek a gyakorlatában nem fordult elő.

Amikor már úgy véltük, hogy Pándi e maga elé állított feladatot megoldottnak tekinti, valójában nem hagyott fel ez irányú kutatásaival, sőt éppenséggel a Bánk bán drámai környezetét vette szemügyre. Aprólékos filológiai műgondal, akribiával tette vizsgálat tárgyává a tízes évek népszerűnek és ismertnek aligha mondható drámatermését, minden lehetséges módon keresve azt a problematikát, amely a reformkorban fog majd érett formában felbukkanni. A leghalványabb nyomoknak is van jelentősége vizsgálataiban, s amennyiben ezek nem árulkodnak magukról nyilvánvaló módon, közvetett bizonyítékokhoz nyúl, újra és újra ellenőrizve, latolgatva ezeket. Mondhatni, hogy kutató-filológusként valósággal lubickol a témában, s komplex elemzései arra vallanak, hogy magáévá tette a legkifinomultabb módszereket, noha ezeknek nem ad nevet valamely latinos végződéssel ellátva. Ezzel talán akaratlanul is példát adott arra, hogy miként képzei el a korszerű szövegelemzés metodikáját.

Nem tudhatta természetesen, hogy ezek a munkálatok az ő „őszikéi”. Ám abban, ahogy közéleti kötelességei teljesítése mellett e témába mintegy visszavonult, bizonyára van

egyfajta szellemi menedékkeresés a megtapasztalt csalódások ellenében. Az igazi és legfőbb ok azonban munkásságának, főbb eszméinek a kezdetek, a részletek felől való igazolása és ilyen értelmű lekerekítése. Beilleszkednek ezek a kutatások a reformkori mentalitás keletkezéstörténetének tőle rajzolt folyamatába, és igazolni törekednek azt az aprólékos vizsgálódások szférájában is. Így tehát, mondhatjuk, Pándi Pál irodalomtörténeti munkássága, noha idő előtt szakadt meg, korántsem töredékes, hanem teljes értékű, immáron lezárt életmű.

Tudjuk, hogy a halál, s még inkább a korai, a váratlan, szemlélődésünk révén valamiféle metaforikus jelentéssel bővül. Mintha nemcsak a személy távozna körülünkől, hanem ezzel együtt egy korszak is lezárulna, melyet képviselt és amelyet tevékenységével gazdagított, amelyben vitái lezajlottak, s személyisége rokonszenvet keltett vagy ellenkezést váltott ki. Tevékenységének jelentőségét, gondolatainak súlyát az is bizonyítja, hogy lehetett ugyan különböző módon közeledni ezekhez, de közömbösen elmenni mellettük aligha. Neve, munkája, műve része egy hosszú korszak művelődésének, szellemi életének. Irodalomtörténeti munkái tartósan hivatkozási alapként fognak szolgálni, gondolatainak oly pontosan kifejtett rendszere jellemezni fog olyan időket, melyeket történeti korszakként fogunk emlegetni: megismeréséhez és megértéséhez Pándi Pál írásai bizonyosan nélkülözhetetlenek. A szüntelen szellemi jelenlét életformája volt. Most, nehezőlő időkben oly jó lenne megkérdezni tőle: hogyan tovább?

WÉBER ANTAL

OLTVÁNYI AMBRUS EMLÉKE

Megilletődve értesültem arról, hogy idén rám esett az Oltványi Ambrus Alapítvány kuratóriumának választása. Egyrészt mert nagyon is tudatában vagyok eddigi munkám